

УДК 101.8+17.022.1

Б. В. Прокопенко

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка**СОЦІОГУМАНІТАРНІ ТЕХНОЛОГІЇ:
МАНІПУЛЯТИВНИЙ АСПЕКТ**

У статті розкриваються філософські аспекти розвитку одного із складників NBICS-комплексу – соціотехнологій, їх сутності та особливостей. Особливу увагу приділено філософському осмисленню наслідків впливу соціотехнологій на людину та суспільство в цілому.

Ключові слова: інформаційні технології, соціогуманітарні технології, соціотехнології, Ні-Ните технології, маніпуляція.

Актуальність дослідження. Стрімкий розвиток комплексу NBICS призводить до прискорення змін в оточуючому середовищі, а викликані ним ефекти створюють величезні можливості для маніпулювання індивідуальною і колективною свідомістю. Інформаційні технології стали найбільш прибутковими, найбільш комерційно ефективними, а інформаційною елітою стали люди, що беруть участь у формуванні свідомості. У результаті в межах кожного суспільства виникла глибока суперечність між тими, хто здійснює формування суспільної і індивідуальної свідомості, яка створює нову реальність, і основною масою населення, яка в силу специфіки своєї діяльності не має доступу до інформаційних технологій та є об'єктом маніпуляцій.

Мета даної статті полягає в розкритті маніпулятивної сутності соціогуманітарних технологій, які є складовою частиною комплексу NBICS, та окресленні можливих варіантів подолання небезпек маніпуляцій.

Нині відбувається симбіоз свідомості людини з інформаційним комп'ютерним середовищем, причому багато процесів життєдіяльності людини переносяться у віртуальне інформаційне комп'ютерне середовище. Система, що виникла в результаті цього, виграє за рахунок синергетичного множення сильних якостей кожного зі своїх складників. У цьому і виявляється принцип максимальної ефективності використання комп'ютерних пристроїв.

Але в той же час постійне перебування сучасної людини у світі інформаційних технологій і взаємодія з віртуальною реальністю не можуть не впливати на людину та її свідомість, що, в свою чергу, примушує філософів, психологів переглядати сутність самої свідомості людини. Е. Герасимова справедливо вказує, що якщо прийняти психоаналітичне тлумачення свідомості (раціонально виражена єдність усіх форм психічного життя), то це зажадає нових досліджень з метою з'ясування змін функцій пам'яті, мислення, емоційності, чуттєвості тощо. Якщо ж свідомість розуміти

в контексті традицій марксистсько-ленінської філософії, згідно з якою воно є суб'єктивним чинником дійсності, тоді необхідно з'ясувати, яку дійсність воно відбиває. Стає незрозумілим, з якою дійсністю має бути співвіднесена свідомість, що вона з позицій істини виражає, і, нарешті, чи повинна свідомість (людина) якимсь чином «відповідати» перед дійсністю [3, с. 109–110].

Розвиток комп'ютерних віртуальних технологій, що змінюють вигляд планети, зокрема Інтернету (технологічного базису для організаційного різновиду інформаційної ери), відбувається лавиноподібно, і теоретичне осмислення того, що відбувається, часто не встигає за процесами в галузі практичної діяльності людей: економіки, політики, соціальних і культурних практик, які все більше залежать від Інтернету і структуруються навколо нього. За останні роки другого тисячоліття експоненційно зросла кількість звернень до Інтернету як до системи комунікацій і організаційної структури.

Вільний потік інформації та ідей за допомогою цифрових технологій відповідає національним і глобальним інтересам нашого часу. Він має найважливіше значення для економічного зростання, у культурно-освітніх процесах, для побудови стабільних демократичних суспільств, а також для запобігання викликам сьогодення та недалекого майбутнього. Інформаційна свобода розширює права і можливості людей і в буквальному розумінні перетворює суспільства. Інтернет особливо може слугувати «силою звільнення». Теми, на які колись було накладено табу, можуть почати вільно обговорюватися, і люди можуть спілкуватися анонімно.

Сучасна культура формується в умовах постіндустріалізму і постмодернізму. Із зростанням інформації, поширенням загальних пріоритетів в економіці, політиці, громадському житті значно розширилося предметне поле філософських досліджень.

Основа нашої щоденної людської дійсності – комунікація, а Інтернет видозмінює спосіб комунікації між людьми і кількісно, і якісно. Природно, що життя суспільства перебуває в сильній залежності від цієї нової технології: як воно зуміє її опанувати, як використовуватиме. З іншого боку, використовуючи Інтернет для виконання безлічі своїх власних справ, ми змінюємо й сам Інтернет. «В результаті такого взаємовпливу утворюється нова соціально-технічна структура», – стверджує М. Кастельс [9]. Ще в 2000 році американський вчений Б. Джой звернув увагу на те, що століття зброї масового враження змінюється століттям «знань масового враження» [15]. Існує небезпідставна думка, що будь-яка політична технологія апріорі є засобом маніпуляції. Особливо яскраво комунікативні аспекти маніпуляції суспільною свідомістю виявляються при використанні засобів масової комунікації, насамперед, електронних.

Поняття соціогуманітарні або Hi-Hume технології досить широке та має багато трактувань. Основні з визначень цього елементу комплексу NBICS є такими. Під **соціогуманітарними** або **Hi-Hume** технологіями

розуміють «технології зміни людської свідомості» [8, с. 71] або навіть «технології безпосередньої зміни людини» [5, с. 24]. Сама ж людина «розглядається як соціотехнічна система, а її свідомість – як технологічний об'єкт, яким можна керувати, задаючи певну програму дій» [6, с. 93]. Український дослідник В. Чешко розуміє під Ні-Нуме «високі технології, предметом яких є перетворення біосоціальної природи людини, тобто трансформація її генетичного, когнітивно-логічного й соціокультурного кодів» [13, с. 101].

«Об'єктом Ні-Нуме технологій є людина в усіх її вимірах, тобто Мікрокосм, що охоплює світ людських генів, людський геном, генокод, тілесність, людську нейросистему. З урахуванням сказаного, легко зрозуміти, чому цю категорію технологій позначають терміном «гуманотехнології» [10, с. 77].

Сутність технологій Ні-Нуме – у маніпулятивному характері. В умовах глобалізації й інформаційної революції, обумовленої високими інформаційними технологіями, маніпуляція стає не лише якісно іншою, але й можливою у відношенні до всього населення світу [14, с. 155].

Ні-Нуме значно відрізняються від технологій індустріального й доіндустріального суспільств. Значний вплив цих технологій на соціокультурну галузь пояснюється тим, що взаємодія культури й високих технологій – це інформаційний процес. Високі соціогуманітарні технології є синтезом науки, мистецтва і технологічного знання [7, с. 242].

Передусім, до Ні-Нуме технологій можна віднести маркетингові і бізнес-технології, основне завдання яких – управління поведінкою споживача, формування нових, у тому числі символічних і емоційних потреб, а також управління персоналом, зокрема, бізнес-інжиніринг, орієнтований на створення нових бізнес-проектів; реінжиніринг, що займається реорганізацією бізнес-проектів; кризові технології, що управляють кризами у галузі бізнесу; коучінг-технології, націлені на створення бізнес-команди, зміцнення внутрішньокорпоративного духу, мотивування персоналу, запобігання або усунення конфліктів у колективі. Також до Ні-Нуме технологій відносяться PR-технології, високі політтехнології, технології інформаційних війн. Ці Ні-Нуме технології дозволяють ефективно прогнозувати соціально-політичні зміни й керувати ними. Однією з ефективних технологій інформаційної війни є, наприклад, руйнування механізмів традиційної самоідентифікації (етнонаціональної, культурної, конфесійної тощо) через проектування в інформаційному просторі штучних варіантів ідентифікації, зокрема, «мультикультурної ідентичності» [11, с. 262].

Для розвитку соціогуманітарного складника NBICS важлива жива проектно-орієнтована спільна діяльність. Саме така форма найбільш адекватна трансдисциплінарній методології становлення конвергентних технологій як процесу, пов'язаного з розвитком соціогуманітарного знання, з

виникненням нової «трансформативної антропології». Це поле діяльності соціогуманітарних технологій. У фокусі тут знаходяться дослідження процесів породження нових сенсів в широкому спектрі інтерсуб'єктивних взаємодій, коли відбувається перенесення і трансформація знань від індивіда до індивіда, від організації до організації, від артефакту до індивіда. А також дослідження процесів комунікативного перенесення знань у просторі та часі з метою мінімізації відповідних витрат енергії та часу. По суті, йдеться про підвищення ефективності наявних і конструюванні нових креативних комунікативних інтерфейсів в синергетичній системі «Людина – рекурсивна складність середовища – людина» [1, с. 22].

Однак одним із негативних аспектів такого розвитку стало простішим впровадження технологій маніпулювання свідомістю і поведінкою людей на міждержавному рівні.

Слово «маніпуляція» походить від латинського словосполучення «manus» (рука) і «ple» (наповнювати). Згідно із Оксфордським словником англійської мови, це поняття позначає акт впливу на людей або управління ними. Український вчений В. Бебик визначає маніпулювання суспільною свідомістю як «приховане (латентне) управління свідомістю та поведінкою людей у певних політичних, соціальних та економічних інтересах правлячої еліти» [2, с. 303].

Українські дослідники В. Шкляр, О. Гриценко, Л. Леонт'єва, В. Роговець, російські С. Кара-Мурза, С. Гриняєв та інші стверджують, що сьогодні найбільш вживаними є не якісь окремі прийоми, а спеціально розроблені маніпулятивні технології. Найуніверсальнішою технологією, яку активно використовують у процесах, пов'язаних з масовими комунікаціями, є формування та поширення образів. Натовп мислить образами, сприймає тільки образи. Тому тільки вони можуть захопити натовп, породити в ньому жах і змусити чинити певні дії. Залежно від цілей і завдань формують і поширюють заздалегідь «сконструйовані» образи або іміджі конкретних осіб, фірм, ідей, програм, товарів тощо, які свідомо неадекватно відображають їхні реальні характеристики і в такий спосіб дезорганізують людей, на яких було спрямовано інформаційно-психологічний вплив.

Зазначений спосіб соціального управління має певні переваги порівняно із силовим, адміністративно-правовим й економічним методами управління, оскільки здійснюється непомітно для об'єктів управління, не потребує значних матеріальних затрат і жертв для встановлення контролю над суспільством.

Головна суспільна небезпека полягає в тому, що під час маніпулювань фактично руйнується сам статус живої людської особи, притаманний їй у повсякденному суспільному житті: людина, якою маніпулюють, – це вже не друг, не партнер, не суперник, не ворог, а звичайна матеріальна й утилітарна річ-маріонетка, яку можна переміщувати з місця на місце та керувати її волею й діями.

Якщо людина піддається маніпулюванню, вона фактично погоджується бути матеріальною річчю, її бажання й дії втрачають свободу вибору, бо вони стають заздалегідь запрограмованими й визначеними.

Але парадокс у тому, що це проблемне питання обговорюється переважно лише в колах фахівців. Держава не займається розв'язанням цієї серйозної проблеми. Окремої галузі державної гуманітарної політики захисту громадян від маніпулювань їх свідомістю просто не існує. У цьому питанні держава, як головний інструмент захисту прав людини, не здатна відповідати на виклики і загрози сучасності. Особливо актуальною ця проблема стає під час виборчих процесів, коли маніпулювання набувають критичної маси.

Застосування владними силами маніпулятивних технологій, врешті-решт, створюють видимість демократії, однак насправді народом управляють вправні маніпулятори, нав'язуючи йому свої рішення.

Громадська думка може бути об'єктом впливу не лише легітимних, прозорих методів, інструментів PR. Часто вона піддається потужному тиску різноманітних засобів, які використовують, щоб відволікти свідомість людей від справжніх проблем, переключити їх увагу на другорядні питання, спонукати до вигідних для певних сил рішень і дій. Нерідко це робиться для досягнення деструктивних цілей, які роз'єднують людей, відсторонюють їх від аналізу нагальних проблем, ускладнюють вироблення конструктивних рішень, унеможливають відповідні дії. Такі маніпулятивні технології, на відміну від законодавчого регулювання суспільних відносин, застосовуються в конкретних випадках недемократичної організації суспільного життя.

Численні існуючі приклади вдалих маніпуляцій (вибори – найяскравіший з них) доводять, що спільнота виявилася неготовою до адекватного сприйняття дійсності та адекватного реагування на численні спроби впливу на суспільну свідомість. Особливо важливою в такому контексті є відсутність дієвої системи соціально-психологічного захисту в масштабах цілого суспільства.

Існує думка, що найкращою профілактикою психологічного маніпулювання є розвиток у кожної особистості критичності мислення і рефлексії, формування навичок асертивної поведінки, що мають закладатися у процесі освіти та виховання молодого покоління. Критичність мислення (critical thinking) – виявляється в здатності людини не підпадати під вплив чужих думок, об'єктивно оцінювати позитивні та негативні аспекти явища або факту, виявляти цінне та помилкове в них [12, с. 110]. Критичне мислення трактується також як прагнення усе аналізувати, піддавати оцінці, не приймати все на віру; уміння правильно, об'єктивно оцінювати свої дії, здібності, виявляти і визначати свої помилки, піддавати критичному розгляду пропозиції та судження інших людей.

Рефлексія (reflexion) – у соціальній психології механізм усвідомлення індивідом чи групою того, як їх насправді сприймають і оцінюють інші індивіди чи групи [12, с. 188]. У нашому контексті рефлексія розуміється як

спрямованість людини на пізнання самого себе, свого внутрішнього світу, психічних якостей і станів; вміння уявляти себе на місці іншої людини, подумки програвати ситуацію за неї. Тому що аналіз ситуації, розуміння власних цілей і того, до чого прагне партнер по спілкуванню, дозволяє людині конструктивно взаємодіяти – іншими словами, бути асертивним.

Безпосередній захист від маніпулювання – це система дій, направлена на усунення чи зведення до мінімуму негативних переживань (відчуття тривоги, невпевненості, вини, дискомфорту тощо) та можливих збитків, що можуть травмувати особистість. Однією з основних умов ефективного захисту від політичного маніпулювання є своєчасна, виважена та науково обґрунтована діагностика та профілактика.

Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є конвенціоналізація. Як процес застосування конвенціональної комунікаційної стратегії принципово відрізняється від маніпуляції змістом, об'єктом діяльності і характером інструментів. Об'єктом діяльності конвенціональних комунікаційних дій є не громадяни (як в маніпуляційних діях), а соціальні проблеми, при цьому громадяни виступають партнерами. Інструменти конвенціональних комунікаційних дій є відкритими, на відміну від прихованих і таємних інструментів маніпуляційних дій. Змістом конвенціоналізації є деліберативний процес, тоді як змістом маніпуляційної комунікаційної стратегії є управління поведінкою [4].

Стрімкий розвиток комплексу NBICS призводить до прискорення змін в оточуючому середовищі, а викликані ним ефекти створюють величезні можливості для маніпулювання індивідуальною і колективною свідомістю. Виходячи з аналізу різних визначень соціогуманітарних технологій, ми бачимо, що сутність технологій Hi-Hume – у маніпулятивному характері, причому стрімкий розвиток інформаційних технологій спрощує можливість впровадження та застосування технологій маніпулювання свідомістю та поведінкою людей на міждержавному рівні.

Основними шляхами розв'язання даної проблеми є вчасна профілактика (критичність мислення та рефлексія), безпосередній захист від маніпулювання та використання нових методів, у яких об'єктом маніпуляції є не суспільство та людина, а соціальні проблеми (конвенціоналізація).

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева М. Ю. «Технолюди» против «постлюдей»: NBICS-революция и будущее человека / М. Ю. Алексеева, В. И. Аршинов, В. В. Чеклесов // Вопросы философии. – 2013. – № 3. – С. 12–22.
2. Бебик В. Політологія для політика та громадянина: [монографія] / В. Бебик. – К.: МАУП, 2003. – 424 с
3. Герасимова Е. Майбутнє свідомості людини в умовах домінування віртуальної реальності / Е. Герасимова // Вища освіта України. – 2003. – № 3. – С. 107–112.

4. Дацюк С. Коммуникативные стратегии [Электронный ресурс] // Сетевой проектный журнал XYZ: Программные статьи. – 1999.
5. Делягин М. Г. Мировой кризис: Общая теория глобализации / М. Г. Делягин. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 333с.
6. Жукова Е. А. Hi-Nume: динамика границ образовательных систем / Е. А. Жукова // Высшее образование в России. – 2009. – № 10. – С. 92–96.
7. Жукова Е. А. High-Tech: феномен, функции, формы / Е. А. Жукова. – Томск: Изд-во Томского гос. пед. ун-та, 2007. – 376 с.
8. Жукова Е. А. Hi-Tech и Hi-Nume: новые требования к подготовке профессионала / Е. А. Жукова // Вестник ТГПУ. Серия: Гуманитарные науки (экономика). 2005. – Вып. 5 (49). – С. 70–72.
9. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / Мануэль Кастельс; [пер. с англ. А. Матвеева]; под ред. В. Харитонов. – Екатеринбург: У-Фактория (при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 2004. – 328 с.
10. Лукьянец В. С. Горизонты гуманитарии: проблема постчеловеческого будущего / В. С. Лукьянец, О. Соболев // Філософія освіти. – № 3 (5). – 2006. – С. 145–164.
11. Лысак И. В. HI-NUME технологии и последствия их применения / И. В. Лысак // Современные исследования социальных проблем. – 2010. – № 4 (04). – С. 259–263.
12. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
13. Чешко В. Ф. О субстанциональности человеческого разума, психогенетике и Hi-Nume технологиях (натурфилософское эссе) / В. Ф. Чешко // Социальная экономика. – 2009. – № 1. – С. 92–106.
14. Чумаков А. Н. Глобализация. Контуры целостного мира / А. Н. Чумаков. – М.: Проспект, 2005. – 430 с.
15. Joy B. Why the Future Doesn't Need Us? // Wired. – 2000. – Apr. – P. 238–262.

РЕЗЮМЕ

Б. В. Прокопенко. Социогуманитарные технологии: манипулятивный аспект.

В статье раскрываются философские аспекты развития одной из составляющих NBICS-комплекса – социотехнологий, их сущности и особенностей. Особое внимание уделено философскому осмыслению последствий влияния социотехнологий на человека и общество в целом.

Ключевые слова: информационные технологии, социогуманитарные технологии, социотехнологии, Hi-Nume технологии, манипуляция.

SUMMARY

B. V. Prokopenko. Sociotechnologies: aspect of manipulation.

The philosophical aspects of development of one of constituents of NBICS-complex open up in the article – sociotechnologies, their essence and features. The special attention is spared the philosophical comprehension of consequences of influence of sociotechnologies on a human and human society.

Key words: *information technologies, sociotechnologies, Hi-hume technologies, manipulation.*